

Tadeusz Stegner

ORCID: 0000-0002-3249-0214

Kresy polsko-ewangelickie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.

Streszczenie: Termin kresy polsko-ewangelickie pojawił się w polskiej publicystyce w 1918 i 1919 r. Określenia tego używano odnośnie do terenów Mazur, Śląska Cieszyńskiego i części dawnego Śląska Pruskiego oraz południowej Wielkopolski, zamieszkałych przez ludność polską lub posługującą się językiem polskim, nie zawsze – jak w przypadku Mazur czy Górnego Śląska – posiadającą polską świadomość narodową. Na rzecz przyłączenia tych obszarów do Polski aktywnie działały środowiska polsko-ewangelickie. Ich przedstawiciele, jak np. generalny superintendent Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego ks. Juliusz Bursche, udali się w tym celu na konferencję pokojową w Paryżu w 1919 r. Spotykali się z przedstawicielami zwycięskich mocarstw. Przywieźli ze sobą memoriały pokazujące polskość tych ziem. Nadzieje polskich ewangelików tylko częściowo się spełniły. Mazury, większa część Śląska Pruskiego i Cieszyńskiego znalazły się poza obrębem polskiej państwowości.

Słowa kluczowe: kresy, protestantyzm, Polska, konferencja w Paryżu

Summary: The Polish-Evangelical Eastern Borderlands at the Paris Peace Conference in 1919 The term Polish-evangelical Eastern Borderlands appeared in the Polish journalism in the years 1918-1919. This term was used with respect to the areas of Masuria, Cieszyn Silesia and parts of the former Prussian Silesia and southern Greater Poland inhabited by the Polish population or those using the Polish language, not always demonstrating Polish national awareness. Polish-Evangelical communities actively participated in joining these areas to Poland. Their representatives, such as the General Superintendent of the Evangelical Church of the Augsburg Confession, Rev. Juliusz Bursche went with this mission to the Peace Conference in Paris in 1919. They met representatives of the victorious powers bringing with them memorials showing the Polishness of these lands. The hopes of the Polish evangelicals were not fully satisfied. Masuria, the greater part of the Prussian and Cieszyn Silesia was outside of Polish statehood.

Keywords: Eastern Borderlands, Poland, Protestantism, Conference in Paris.

„Kresy jednoznacznie kojarzą się z tymi obszarami, które znajdowały się ongiś na wschodnim obrzeżu Rzeczypospolitej”¹ – pisał historyk literatury Jacek Kolbuszewski. I taki pogląd przeważa w większości opracowań. Przyj-

¹ J. Kolbuszewski, *Kresy*, Wrocław 1998, s. 12.

rzyjmy się zatem definicji tego słowa. „Słownik języka polskiego” określa mianem „kresy” „część kraju leżącą blisko granicy, pogranicze (zwłaszcza dawne polskie pogranicze wschodnie)”². Pierwszy tego terminu miał użyć odnośnie do wschodnich obrzeży w połowie XIX w. poeta i geograf Wincenty Pol³. Skąd zatem kresy polsko-ewangelickie? Wszak na wschodnich rubieżach Polski Polaków-ewangelików trudno znaleźć. Kresy, jak pisze Krzysztof Kwaśniewski, najbardziej kojarzą się z „oddaleniem od centrum”⁴. Mogą to być tereny na wschodzie, ale równie dobrze na zachodzie czy północy. Na przełomie wieków XIX i XX termin kresy rozciągnięty został przez niektórych działaczy, głównie z obozu narodowo-demokratycznego, na obszary znajdujące się poza terytorium pierwszej Rzeczypospolitej bądź te, jak pisze historyk Roman Wapiński, „o których de facto prawie zapomniano”⁵. Jan Ludwik Popławski, czołowy ideolog tegoż obozu, w 1903 r. pisał „Pojęciem kresy obejmujemy te prowincje, w których żywił polski tuziemczy lub zwykle napływowy znajduje się w znacznej mniejszości, jak również te ziemie nawet etnograficznie polskie, gdzie ludność nie jest narodowo w znaczeniu politycznym uświadomioną”⁶. Rozumiał pod tym pojęciem tereny Litwy i Rusi, Bukowinę, Spisz, Prusy Wschodnie, Księstwo Cieszyńskie, a także Górny Śląsk⁷. Obok kresów wschodnich pojawiły się i kresy zachodnie (Prusy Wschodnie, Śląsk Górny i Cieszyński), a tam już ewangelicy polskiej mowy mieszkali. Na Mazurach było ich blisko 300 tys., na Śląsku Pruskim (głównie w powiatach kluczborskim i namysłowskim) około 70 tys., a na Śląsku Cieszyńskim niemal 100 tys.⁸.

² *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. III, Warszawa 1961, s. 1121. Artykuły podejmujące rozważania na temat rozumienia terminu kresy – zob.: M. Koter, *Kresy państwowe – geneza i właściwości w świetle doświadczeń geografii politycznej*; K. Handke, *Pojęcie „kresy” nas tle relacji centrum peryferie*; K. Kwaśniewski, *Spoleczne rozumienie relacji kresów i terytorium narodowego*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, red. K. Handke, Warszawa 1997.

³ J. Kolbuszewski, dz. cyt., s. 6.

⁴ K. Kwaśniewski, dz. cyt., s. 67.

⁵ R. Wapiński, *Kresy w polskiej myśli politycznej w XIX i XX wieku (do roku 1945)*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, dz. cyt., s. 95.

⁶ J.L. Popławski, *Pisma polityczne*, t. II, Kraków 1919, s. 374.

⁷ Tamże, s. 374–375. Takich określeń używał Popławski.

⁸ *Historia Polski w liczbach*, Warszawa 1994, s. 99–100; J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2017, s. 21.

Postępujące procesy polonizacyjne wśród potomków emigrantów niemieckich, zwłaszcza w Warszawie, spowodowały, że w połowie XIX w. zaczęły się kształtować w stolicy polsko-ewangelickie środowiska opiniotwórcze, grupujące głównie pastorów i przedstawicieli wolnych zawodów: publicystów, adwokatów, ludzi nauki. Miejscem, gdzie ich poglądy były prezentowane, stała się prasa polsko-ewangelicka ukazująca się od 1863 r. Pierwszym pismem Polaków-ewangelików redagowanym przez ks. Leopolda Otto był „Zwiastun Ewangeliczny”, wydawany w Warszawie i Cieszynie w latach 1863-1882. Kontynuatorem zamierzeń ks. Otto starał się być pastor Wilhelm Angerstein (1848-1928), w latach 1884-1890 redaktor i wydawca „Głosów Kościelnych”. Wznowił wydawanie „Zwiastuna...” w 1898 r. uczeń ks. Otto, pastor Juliusz Bursche (1862-1942), który długie lata stał na czele Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim, a następnie w Drugiej Rzeczypospolitej. Współpracowali z nim przy redagowaniu tego czasopisma pastory: Aleksander Schoeneich, Edmund Schultz, Rudolf Gundlach. „Zwiastun Ewangeliczny” ukazywał się do czasów pierwszej wojny światowej.

Pastorzy, tacy jak L. Otto, J. Bursche, W. Angerstein, A. Schoeneich, pełnili rolę ideowych przywódców Polaków-ewangelików, formułując zadania dla społeczności polsko-ewangelickiej i to nie tylko w Królestwie. Usiłowali znaleźć miejsce dla Polaków-ewangelików w społeczeństwie polskim, przeciwstawiając się coraz bardziej upowszechnianemu schematowi Polak-katolik. Świadomą swej polskości ludność ewangelicką tworzyli, głównie w Warszawie, trochę na Litwie (ewangelicy reformowani), przedstawiciele warstw wyższych i średnich: inteligencji, zamożnego mieszczaństwa, nielicznego protestanckiego ziemiaństwa, z reguły, poza ziemianami, potomkowie emigrantów z Niemiec, będący Polakami w pierwszym lub drugim pokoleniu. Do tych grup skupionych w Warszawie i większych ośrodkach miejskich docierały idee głoszone na łamach „Zwiastuna...” wydawanego przez pastora Leopolda Otto. Mówiący po polsku protestanci chłopcy i nieliczni robotnicy pozostawali poza oddziaływaniem polsko-ewangelickich środowisk opiniotwórczych. Aby wzmocnić polski protestantyzm, wskazać na jego rodzimy, oparty na ludzie charakter, pastory L. Otto i J. Bursche zwrócili uwagę na istnienie etnicznie

polskiej ludności luterańskiej na Śląsku Cieszyńskim, Mazurach, Górnym Śląsku – wiernej od XVI w. protestantyzmowi. Lud mazurski, śląski miał dać przed społeczeństwem polskim świadectwo polskości protestantyzmu⁹.

Zainteresowanie pastorów L. Otto i J. Burschego ludem polskim wynikało też i z innych przesłanek. Ich zamiarem było zjednoczenie protestantów polskiej mowy i stworzenie polskiego narodowego Kościoła ewangelickiego, w którym znaleźliby swoje miejsce ewangelicy ze wszystkich ziem polskich. Powstanie takiego Kościoła miało przyciągnąć do protestantyzmu ludność polsko-katolicką¹⁰.

Obszarem, gdzie nastąpiło już od czasów Wiosny Ludów 1848 r. znaczne ożywienie polskiego ruchu narodowego, w którym duży udział mieli tamtejsi ewangelicy, był Śląsk Cieszyński. Tu działał jako pastor cieszyńskiego zboru w latach 1866-1875 Leopold Otto. Ewangelicy cieszyńscy utrzymywali dość ściśle kontakty z polsko-ewangelickimi środowiskami w Warszawie. Ks. Juliusz Bursche często odwiedzał kraj nad Olzą. W Wiśle spędzał wraz z rodziną wakacje w zbudowanej 1903 r. wili „Zacisze”¹¹. Wzrost nastrojów patriotycznych szczególnie zauważalny był na Śląsku Cieszyńskim w 1918 r. W lutym tegoż roku, w proteście przeciwko traktatowi brzeskiemu¹², zgromadzeni na wiecu w Dąbrowie mieszkańcy przyjęli rezolucję, w której czytamy: „My cały lud polski na Śląsku Cieszyńskim nie odstąpimy nigdy od żądania przyłączenia Śląska do wolnej, zjednoczonej, niepodległej z dostępem do morza Polski. Tak nam dopomóż Bóg”¹³. Było

⁹ T. Stegner, *Lud polsko-ewangelicki. Mazurzy, Ślązacy, Serbołużyczanie, Słowińcy w myśli narodowej i religijnej polskich ewangelickich środowisk opiniotwórczych w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. M. Mroczko, Gdańsk 2001, s. 390–405.

¹⁰ T. Stegner, *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Otto*, Gdańsk 2000, s. 111–114.

¹¹ T. Stegner, *Cieszyn–Warszawa. Kontakty środowisk ewangelickich ze Śląska Cieszyńskiego i Królestwa Polskiego*, [w:] *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*, red. R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek, Cieszyn 2010, s. 189–205.

¹² Postanowienia traktatu zawartego pomiędzy Niemcami i Austro-Węgrami a Ukrainą i Republiką Ludową, podpisanego 9 lutego 1918 r., przewidujące przyłączenie do Ukrainy Chełmszczyzny, wywołały gwałtowne protesty znacznej części społeczeństwa polskiego, głównie w Królestwie Polskim i w Galicji.

¹³ *Ślubowanie Śląska*, „Poseł Ewangelicki” 1918, nr 8, s. 2.

w tym oświadczeniu wyraźne odniesienie do orędzia prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona¹⁴. Obchodzono uroczystości, m.in. w Nawsiu, rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja jednocześnie przypominając, że „lud śląski pomimo wiekowego oderwania od pnia macierzystego nie zapomniał o swej przynależności do całego narodu polskiego”¹⁵. Ożywienie polskiej działalności narodowej, głównie wśród ludności ewangelickiej, nastąpiło jesienią 1918 r.; podejmowane były rezolucje mówiące o przynależności tych terenów do Polski: wznoszono hasło „Nie ma Polski bez Śląska i Śląska bez Polski”¹⁶.

Polscy ewangelicy, m.in. ks. Franciszek Micheida ze Śląska Cieszyńskiego, podjęli też działania na Śląsku Pruskim, szczególnie w powiecie kluczborskim, gdzie mieszkała spora grupa ewangelików polskiej mowy, ale bez większych rezultatów¹⁷. Prowadzono również akcję na Mazurach, w którą osobiście zaangażował się ks. J. Bursche, mający już wcześniej kontakty z działaczami mazurskimi¹⁸. Ale zarówno na Śląsku Pruskim, jak i na Mazurach mamy do czynienia z ludnością polskojęzyczną o nieukształtowanej, mimo działań ewangelików z Warszawy i Cieszyna, polskiej świadomości narodowej. Ślązacy czy Mazurzy w większości uważali się za wiernych poddanych monarchii Hohenzollernów i króla pruskiego. Była to ludność chłopska, pozbawiona wsparcia inteligencji, toteż ulegała stopniowej germanizacji.

Rok 1918 przyniósł ożywienie aktywności narodowej środowisk polsko-ewangelickich w Królestwie Polskim. Wyrazem tych niepodległościowych dążeń było przyjęcie 26 stycznia 1918 r. przez Kolegium Kościelne Zboru Warszawskiego rezolucji, w której czytamy: „Niezlomną wolą narodu polskiego jest wskrzeszenie zjednoczonej Polski, jako państwa niepodległego [...] w granicach etnicznych [...] z dostępem do morza [...]. Tylko Polska zbudowana przez naród polski będzie rękojmią trwałego pokoju i ostroją prądów wolnościowych i demokratycznych w Europie”¹⁹. Podobne nadzieje wyrażał ks. Stefan Skierski z Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Warszawie, który

¹⁴ W wygłoszonym przez prezydenta W. Wilsona 8 stycznia 1918 r. orędziu wśród celów wojny znalazł się punkt 13. przewidujący powstanie niepodległego państwa polskiego.

¹⁵ *Rocznica Konstytucji 3 maja w Nawsiu*, „Poseł Ewangelicki” 1918, nr 20, s.3.

¹⁶ *Deklaracja Śląska Cieszyńskiego*, „Poseł Ewangelicki” 1918, nr 42, s. 2.

¹⁷ J. Szymeczek, *Biskup Juliusz Bursche a sprawa Śląska po I wojnie światowej*, [w:] *Biskup Juliusz Bursche (1862–1942)*, red. R. Czyż, D. Szczypka, Wisła 2012, s. 35–36.

¹⁸ T. Stegner, *Lud polsko-ewangelicki...*, dz. cyt., s. 395–398.

¹⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbór 501, Posiedzenia Kolegium zboru 1914–1933, b. s.

w kazaniu w dniu 17 lutego 1918 r. mówił: „Wiemy i wierzymy w to niezłomnie, że zmartwychwstanie wreszcie POLSKA w całym blasku potęgi i chwały”²⁰. Powrót generalnego superintendenta Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim, ks. J. Burschego, z kilkuletniej tułaczki m.in. w Rosji, w Szwecji unormował sytuację wewnątrz Kościoła, który w ten sposób mógł włączyć się aktywnie w nurt życia społeczno-politycznego odrodzonego państwa.

Jedną z najważniejszych spraw był problem ustalenia granic i przyłączenia do Rzeczypospolitej obszarów zamieszkałych, choćby częściowo, przez Polaków. W tym względzie udzieliły rządowi polskiemu poparcia, w miarę swoich sił i środków, władze Kościoła i Polacy-ewangelicy, zwłaszcza jeśli chodzi o tzw. kresy polsko-ewangelickie. Wówczas w publicystyce polsko-ewangelickiej, ale nie tylko, pojawiło się to określenie. Nie wiemy, kto jest jego autorem. Terminu tego używano odnośnie do terenów Mazur, Śląska Cieszyńskiego i części dawnego Śląska Pruskiego oraz południowej Wielkopolski, zamieszkałych przez ludność polską lub posługującą się językiem polskim, nie zawsze – jak w przypadku Mazur czy Górnego Śląska – posiadającą polską świadomość narodową. Czasami wspomniano też o kilku zborach polskojęzycznych Słowinców na Pomorzu, w powiatach lęborskim i bytowskim, ale szerszej akcji w sprawie przyłączenia tych ziem do Polski nie podejmowano²¹.

Zaangażowanie się władz Kościoła w tego typu działalność, wbrew stanowisku znacznej części współwyznawców Niemców, wynikało z kilku powodów. Obok zrozumiałej dążności do skupienia jak największej liczby Polaków i ziem polskich w ramach państwa polskiego, chodziło również o poszerzenie znaczenia i liczby protestantów w Drugiej Rzeczypospolitej, w której przewagę mieli rzymscy katolicy oraz o zwiększenie liczby Polaków w Kościele Ewangelicko-Augsburskim, a tym samym ograniczenie wpływów niemieckich. Przy czym wyraźnie podkreślano, że w odradzającej się Rzeczypospolitej jest miejsce dla Polaków-ewangelików. „Czujemy się Polakami, jesteśmy częścią spo-

²⁰ S. Skierski, *Kazanie wygłoszone w Kościele Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie w dniu 17 lutego 1918 r.*, [w:] *Ewangelicy w Niepodległej*, red. E. Józwiak, M. Karski, Warszawa 2018, s. 174.

²¹ Zob. *Głos polskiego duchowieństwa w sprawie przyłączenia ks. Cieszyńskiego do Polski*, „Poseł Ewangelicki” 1919, nr 12 s. 1–2.

czeństwa polskiego, chociaż innego niż jego większość wyznania. [...] Będziemy przeciwstawiać się twierdzeniu, że narodowość polska jest ściśle z katolicyzmem związana” – czytamy w „Ewangeliku”²².

Polscy ewangelicy wyrazili swoje stanowisko w sprawie kresów polsko-ewangelickich już w listopadzie 1918 r. W dniach 14 i 21 tegoż miesiąca, w redakcji „Gazety Ludowej” w Warszawie, odbyły się spotkania czołowych działaczy polsko-ewangelickich z ziem polskich. Kwestie mazurskie referował działacz mazurski, redaktor „Mazura” Stanisław Zieliński, a swoje wystąpienia sprawom Śląska poświęcił profesor statystyki Józef Buzek. Na zebraniu powołano komisję, która miała przygotować materiały na temat polskości Mazur, Śląska Cieszyńskiego i Górnego na konferencję pokojową. W jej skład weszli przedstawiciele środowisk polsko-ewangelickich, m.in. ks. Juliusz Bursche i Jakub Glass prezes konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, superintendent ks. Władysław Semadeni z Kościoła Ewangelicko-Reformowanego czy wspomniani już J. Buzek i S. Zieliński²³.

W dniu 27 listopada 1918 r., w sali Towarzystwa Higienicznego w Warszawie, odbył się wiec w sprawie kresów polsko-ewangelickich. Obecny na nim był, gorąco witany przez zebranych, działacz narodowy z Górnego Śląska Wojciech Korfanty, a także zaangażowany w sprawy mazurskie i śląskie adwokat Antoni Osuchowski. Podczas manifestacji tej uchwalono rezolucję, która stała się poniekąd wytyczną działania dla władz kościelnych. Czytamy w niej: „Zważywszy, iż kresy polsko-ewangelickie na Mazowszu Pruskim, na Śląsku Środkim i Śląsku Cieszyńskim są zamieszkałe zwartą masą przez ludność w ogromnej swej większości polską, osiadłą na tych ziemiach bądź odwiecznie bądź od kilku stuleci, że w tych warunkach oznaczenie w drodze samookreślenia do kogo te ziemie należeć mają, jest zbyteczne, zebrani na wiecu 27 listopada 1918 r. domagają się uznania, że kresy polsko-ewangelickie [...] powinny być połączone z państwem polskim i to bez uciekania się do plebiscytu”²⁴. Należy tu zwrócić uwagę na fakt, iż żądano przyłączenia tych ziem bez plebiscytu, gdyż takowy, przy dość niskim poczuciu świadomości narodowej miejscowej

²² *Nasz program*, „Ewangelik” 1919, nr 1, s. 4–5

²³ *Kresy polsko-ewangelickie*, „Ewangelik” 1919, nr 1, s. 15.

²⁴ *Kresy polsko-ewangelickie*, „Ewangelik” 1919, nr 1, s. 16. Przy okazji wyrażono uznanie dla prezydenta W. Wilsona za jego postawę w sprawie polskiej.

ludności²⁵ i typowym dla pogranicza przemieszaniu kulturowym i językowym, mógłby wypaść niekorzystnie dla Polski.

Zasadnicze decyzje co do przyszłości tych terenów nie zapadały jednak w Warszawie czy w Cieszynie, ale w Paryżu, gdzie 18 stycznia 1919 r. rozpoczęła się Konferencja Pokojowa. Zakończyła się ona 21 stycznia 1920 r. Decyzje podejmowali przywódcy zwycięskich mocarstw: Stanów Zjednoczonych, Francji i Wielkiej Brytanii (Thomas Woodrow Wilson, Georges Clemenceau, Dawid Lloyd George). Polskę reprezentowali przewodniczący Komitetu Narodowego Polskiego Roman Dmowski oraz premier Ignacy Jan Paderewski, (początkowo zastępował go Erazm Piltz). Polskie postulaty odnośnie do granic Polski, w tym także zachodnich, przedstawił Roman Dmowski, 29 stycznia 1919 r., na posiedzeniu Rady Najwyższej konferencji. Zawierały one żądania przyłączenia do Polski: Pomorza z Gdańskiem, Wielkopolski, Śląska Cieszyńskiego, Górnego Śląska wraz ze Śląskiem Opolskim oraz Warmii i Mazur. Co do Prus Wschodnich, to strona polska postulowała ich rozbiór: Warmia i Mazury miałyby należeć do Polski, wschodnie powiaty do Litwy (tzw. Litwa Pruska) skonfederowanej z Polską, a z reszty ziem wokół Królewca, zamieszkałych przez Niemców, proponowano stworzyć niewielkie odrębne państewko pod protektoratem Ligi Narodów²⁶. O Śląsku Cieszyńskim R. Dmowski pisał: „Spośród ziem polskich, nie wchodzących w skład państwa polskiego w chwili rozbiorów, Cieszyńskie pierwsze zaczęło odradzać się narodowo. Już w 1848 r. na Zjeździe Słowiańskim, reprezentanci Cieszyńskiego manifestowali swą polską przynależność”²⁷. Były to postulaty zgodne z oczekiwaniami środowisk polsko-ewangelickich, z radością przez nie przyjęte, ale trzeba było jeszcze do nich przekonać uczestników konferencji pokojowej. Nieco wcześniej, na początku stycznia 1919 r. w Krakowie, Ignacy Paderewski zapewniał:

²⁵ *Mazurzy Pruscy*, „Ewangelik” 1919, nr 2, s. 58: „Polskość ludu mazurskiego jest niestety tylko językowa. Narodowo uświadomionym chłop mazurski nie jest”.

²⁶ W. Wrzesiński, *Odrodzenie państwa polskiego w 1918 roku a problem Prus Wschodnich*. [w:] W. Wrzesiński, *Między Królewcem, Warszawą, Berlinem a Londynem. Studia i szkice z dziejów XX wieku*, t. 2, Toruń 2001, s. 126–127.

²⁷ 28 luty 1919 r. Paryż – *Nota Delegacji Polskiej na Konferencji Pokojowej do J. Cambona w sprawie zachodnich granic państwa polskiego*. [w:] *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały*, t. I, red. E. Bierzanek, J. Kukułka, Warszawa 1965, s. 74.

Ludność Śląska Cieszyńskiego może być zupełnie spokojna [...] kwestia Śląska Cieszyńskiego zostanie rozwiązana na zasadzie etnograficznej”²⁸.

Dnia 23 stycznia 1919 r. nadszedł od Polskiego Komitetu Narodowego w Paryżu list do generalnego superintendenta ks. J. Burschego, wzywający go do stolicy Francji na konferencję pokojową, na której m.in. rozstrzygnąć się miała sprawa przynależności kresów polsko-ewangelickich. Ks. J. Bursche został przyjęty 5 lutego 1919 r. przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, obecny na spotkaniu też był premier Ignacy Paderewski. Polscy przywódcy również zwrócili się do pastora z prośbą o pilny wyjazd do Paryża, podobne życzenia wyrażało Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Podróż ks. J. Burschego odnotowana została w prasie ewangelickiej, np. w „Pośle Ewangelickim”, gdzie określono go mianem „nasz rodak”²⁹

Ks. J. Bursche pojechał tam jako przedstawiciel rządu polskiego, włączony w skład biura kongresowego. Towarzyszyli mu, jako przedstawiciele polskich protestantów, profesor Józef Buzek ze Śląska Cieszyńskiego i prezes synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (Jednota Wileńska) Wawrzyniec Puttkamer. Już po drodze, w Bernie (Szwajcaria), spotkał się ks. J. Bursche z posłem Stanów Zjednoczonych, o nazwisku nomem omem Wilson i przekonywał go do polskich racji. W stolicy Francji był ponad miesiąc, konferował z przedstawicielami wielu państw, w tym Wielkiej Brytanii – baronem Charlesem Hardinge, Francji – generałem Louisem Archinardem, Stanów Zjednoczonych – pułkownikiem Edwardem House, reprezentującego prezydenta Woodrowa Wilsona. Wszyscy trzej wymienieni rozmówcy byli protestantami. Podczas spotkania z delegacją amerykańską ks. J. Bursche polemizował ze stanowiskiem dr. Isaiaha Bowmana, geografa, eksperta do spraw terytorialnych, który postulował przeprowadzenie plebiscytu na Mazurach. Z samym przywódcą amerykańskim W. Wilsonem, ewangelikiem reformowanym, synem pastora, nie udało mu się spotkać. Ks. J. Bursche przyjechał do Paryża w dniu jego wyjazdu, ale przekazał mu „Memoriał w sprawie ewangelików polskich”, tłumaczony na język angielski i francuski, uzasadniający konieczność włączenia Śląska Cieszyńskiego, Górnego Śląska i Mazur do Polski³⁰. Przekonywał

²⁸ Paderewski o Śląsku Cieszyńskim, „Poseł Ewangelicki” 1919, nr 3, s. 3. Także wracając z Paryża pociągiem do Warszawy Paderewski zapewniał, że o Śląsku nie zapomni i krzyknął: „Niech żyje polski Śląsk”. Paderewski na Śląsku: zob. „Poseł Ewangelicki” 1919, nr 19, s. 2.

²⁹ Ślązacy w Paryżu, „Poseł Ewangelicki” 1919, nr 6, s. 3.

³⁰ O Śląsk Cieszyński, „Ewangelik” 1919, nr 4, s. 107–108.

w nim, że bezpodstawne są stwierdzenia, iż Polska jako państwo o przewadze ludności rzymskokatolickiej może ograniczać prawa społeczności ewangelickiej. Szczególnie usilnie zabiegał o Śląsk Cieszyński, zajęty w znacznej części przez wojska czechosłowackie na początku 1919 r. Przekazał też dyplomatom zgromadzonym w Paryżu „Memoriał Konsystorza Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie w przedmiocie protestantów polskich w Prusiech Wschodnich”, w którym postulowano przyłączenie terenów Mazur do Polski i to bez plebiscytu. Czytamy w nim: „Mazurzy nie są jakąś wyspą językową, lecz stanowią bezpośrednie przedłużenie obszaru etnograficznego polskiego”³¹.

Rozpowszechniony w kręgach dyplomatycznych został również „Głos polskiego duchowieństwa ewangelickiego w sprawie przyłączenia Śląska Wschodniego (Księstwa Cieszyńskiego) do Polski” wraz z memoriałem opracowanym przez profesora Józefa Buzka³². Czytamy w nim: „[...] polska ludność ewangelicka ze wszystką polską ludnością Śląska na równi pragnie połączenia z całym narodem i o takowe się modli”³³. Ten dokument miał – zdaniem „Posła Ewangelickiego” – wywrzeć duże wrażenie na delegatach państw Ententy. Przedstawiał jego fragmenty w swoim wystąpieniu na forum konferencji Roman Dmowski. Było to o tyle ważne, że zawarte w nim stanowisko ewangelików śląskich, żądających przyłączenia Śląska Cieszyńskiego do Polski, przeczyło argumentom strony czeskiej, jakoby ewangelicy z nad Olzy chcieli żyć w Czechosłowacji³⁴.

Udział ks. J. Burschego w konferencji paryskiej podsumował, co prawda dość lakonicznie, członek polskiej delegacji, znany geograf Eugeniusz Romer: „Bursche [...] był i co możliwe zrobił”³⁵. Ks. J. Bursche wrócił do Warszawy 11 marca 1919 r., a po drodze zatrzymał się w Cieszynie, by przekazać Radzie Narodowej Śląska Cieszyńskiego najnowsze informacje.

W Paryżu pojawili się też polscy delegaci z kraju nad Olzą, wśród nich pastory: ks. Józef Mamica, ks. Józef Londzin, ks. Karol Kulisz oraz profesor

³¹ *Memoriał w przedmiocie protestantów polskich w Prusiech Wschodnich*, „Ewangelik” 1919, nr 4, s. 144; E. Alabrudzińska, *Juliusz Bursche (1862–1942) – zwierzchnik Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce. Biografia*, Toruń 2010, s. 62.

³² T. Wegener, *Juliusz Bursche, biskup w dobie przełomów*, Bielsko-Biała 2003, s. 37.

³³ *Głos polskiego duchowieństwa ewangelickiego...*, art. cyt., s. 2.

³⁴ *Memoriał ewangelików polskich na kongresie*, „Poseł Ewangelicki” 1919, nr 9 s. 2; *W sprawie Śląska Cieszyńskiego*, „Ewangelik” 1919, nr 3, s. 95.

³⁵ E. Romer, *Pamiętnik paryski, (1918–1919)*, Wrocław 1989, s. 384.

Józef Buzek. W stolicy Francji apelowali o przyłączenie Mazur do Polski delegaci mazurscy, tacy jak działacz Mazurskiej Partii Ludowej Bogumił (Gottlieb) Linka, Józef i Adam Zapadkowie, Zenon Lewandowski – wspierani przez prezesa konsystorza Jakuba Glassa z Warszawy. Przyjęci zostali przez członków delegacji amerykańskiej – pułkownika E. Housea i brytyjskiej – Charlesa Hardinge³⁶. Prowadzono też akcję na Mazurach, w którą osobiście zaangażował się ks. J. Bursche, mający już wcześniej kontakty z działaczami mazurskimi³⁷. W kwietniu 1919 r. Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce wydał „Odezwę do Braci Mazurów”. Podpisał ją generalny superintendent ks. Juliusz Bursche i prezes Konsystorza Jakub Glass. Podkreślono w niej, że ewangelicy cieszą się w Polsce szacunkiem, czego dowodem miał być udział ks. J. Burschego w konferencji pokojowej w Paryżu. Czytamy w odezwie: „Polska, chociaż przeważnie katolicka nie będzie wam przeszkadzała w wyznawaniu zasad prastarej waszej wiary [...] zapewni wam wolność głoszenia ewangelii”³⁸. Powołano Komitet Mazurski z czynnym udziałem środowisk ewangelickich.

Nieco ożywiła się ludność polsko-ewangelicka na Śląsku Pruskim³⁹. Delegaci z tych terenów, Franciszek Przykuta i i jego żona Bronisława Przykucina oraz Kazimierz Badura, pojawili się nawet w Paryżu na konferencji⁴⁰. Ich działania okazały się nieskuteczne. „Poseł Ewangelicki” pisał: „[...] powiat sycowski i namysłowski w większości polskie, zostały z obszaru ziem polskich wyłączone”⁴¹.

W sprawie polskich postulatów powołana została specjalna komisja, pod przewodnictwem Julesa Cambona, byłego ambasadora Francji w Berlinie. Postulowała ona przyznanie Polsce całego Górnego Śląska z Opolem, Pomorza z Gdańskiem i Wielkopolski, zaś co do Warmii i Mazur, to miałby się odbyć tam plebiscyt. Rozpoczęły się długotrwałe rokowania. Postulaty polskie nie

³⁶ Działacze mazurscy po powrocie z Paryża zostali przez władze pruskie uwięzieni i w areszcie spędzili kilka miesięcy, E. Romer, dz. cyt., s. 263–264..

³⁷ T. Stegner, *Lud polsko-ewangelicki...*, dz. cyt., s. 395–398.

³⁸ *Odezwa Konsystorza warszawskiego do Mazurów*, „Poseł Ewangelicki” 1919, nr 17, s. 2.

³⁹ J. Szymeczek, *Biskup Juliusz Bursche a sprawa Śląska po I wojnie światowej*, dz. cyt., s. 35–36.

⁴⁰ S. Kozicki, *Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1919 r.*, Warszawa 1921, s. 68.

⁴¹ *Granica polsko-niemiecka*, „Poseł Ewangelicki” 1919, nr 19, s. 3.

znalazły uznania w oczach dyplomatów brytyjskich, Lloyd George miał powiedzieć, że „dać Polsce Śląsk, to jak dać małpie zegarek”. Ostatecznie postanowienia traktatu wersalskiego, podpisanego 28 czerwca 1919 r., przewidywały plebiscyty nie tylko na Warmii i Maurach, ale także na Górnym Śląsku⁴². Decyzję o plebiscycie na Śląsku Cieszyńskim Rada Najwyższa Konferencji w Paryżu podjęła 27 września 1919 r. Były to postanowienia, które nie satysfakcjonowały strony polsko-ewangelickiej⁴³. Zaś późniejsze rozstrzygnięcia, niekorzystny dla Polski podział Śląska Cieszyńskiego postanowiony przez ententę na konferencji w Spa w Belgii w 1920 r., podział Górnego Śląska, przegrany plebiscyt na Mazurach, spowodowały, że dziesiątki tysięcy ewangelików polskiej mowy na kresach polsko-ewangelickich znalazły się poza granicami Polski. Szczególnie bolesne było podporządkowanie Czechosłowacji polskich zborów na Zaolziu, aktywnych w polskim życiu narodowym. Utworzyły one Ewangelicki Kościół na Śląsku Zaolziańskim. Wielu działaczy polsko-ewangelickich musiało opuścić zajęte przez Czechów tereny. Polskie zbory na Zaolziu przyłączyły się do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego po zajęciu przez Polskę tego obszaru w 1938 r.⁴⁴. „Walka dwuletnia o najprostsze prawa ludu polskiego na ziemi piastowskiej zakończyła się naszą klęską [...] Wyrok w sprawie Śląska Cieszyńskiego [...] urąga wszelkim zasadom samostanowienia narodów”⁴⁵ – czytamy w polsko-ewangelickim piśmie „Ewangelik”

Powstanie niepodległego państwa polskiego ewangelicy polscy i władze Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego przyjęły z entuzjazmem i nadzieją na

⁴² Szerzej o sprawie polskiej na konferencji pokojowej w Paryżu, zob.: K. Ludgreen–Nielsen, *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies the Great Powers and the Poles, 1918–1919*, Odense 1979.

⁴³ Sprawy rozstrzygnięć terytorialnych lat 1919–1922 wykraczają poza ramy niniejszego opracowania; istnieje na ten temat bogata literatura przedmiotu, np. W. Gastpary, *Biskup Bursche i sprawa polska*, Warszawa 1972 s. 42–60; W. Gastpary, *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych, część I 1914–1939*, Warszawa 1978, s. 43–56; B. Krebs, *Państwo Naród Kościół. Biskup Juliusz Bursche a spory o protestantyzm w Polsce w latach 1917–39*, Bielsko–Biała 1998, s. 33–37; J. Kłaczko, *Kościół Ewangelicko–Augsburski w Polsce 1918–1939*, Toruń 2017, s. 50–72; E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2004, s. 49–70.

⁴⁴ E. Szyszlak, *Kościół luteranski na Śląsku Cieszyńskim w latach 1781–1945*. [w:] *Kościół luteranski na ziemiach polskich (XVI–XX w.)*, t. II., *Pod zaborami i obcym panowaniem*, red. J. Kłaczko, Toruń 2012, s. 273–290.

⁴⁵ *Podział Śląska Cieszyńskiego*, „Ewangelik” 1920, nr 7, s. 226.

to, że wszyscy ewangelicy polskiej mowy, także ci z kresów polsko-ewangelickich, znajdują się w granicach Rzeczypospolitej, wzmacniając tym samym protestantyzm w kraju i nadając mu bardziej polski charakter. Ks. J. Bursche myślał o spełnieniu marzenia ks. L. Otto o utworzeniu polskiego ewangelickiego Kościoła, znaczącego w skali ogólnopolskiej⁴⁶. Pisał: „Chcemy utworzyć kościół ewangelicki polski, wolny od wpływów niemieckich [...] i jesteśmy przekonani, że taki kościół może istnieć, rozwijając się i być błogosławieństwem”⁴⁷. Te oczekiwania tylko częściowo się spełniły, Mazury, większa część Śląska Pruskiego i Cieszyńskiego znalazła się poza obrębem polskiej państwowości.

Bibliografia

1. Alabrudzińska E., *Juliusz Bursche (1862-1942) – zwierzchnik Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce. Biografia*, Toruń, 2010.
2. Alabrudzińska E., *Protestantyzm w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 2004.
3. „Ewangelik” 1919, 1920.
4. Gastpary W., *Biskup Bursche i sprawa polska*, Warszawa 1972.
5. Gastpary W., *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych, część I 1914-1939*, Warszawa 1978.
6. Handke K., *Pojęcie „kresy” na tle relacji centrum – peryferie*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, red. K. Handke, Warszawa 1997.
7. *Historia Polski w liczbach*, Warszawa 1994.
8. Kłaczek J., *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 2017.
9. Kolbuszewski J., *Kresy*, Wrocław 1998.
10. Koter M., *Kresy państwowe – geneza i właściwości w świetle doświadczeń geografii politycznej*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, red. K. Handke, Warszawa 1997.
11. Kozicki S., *Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1919 r.*, Warszawa 1921.
12. Krebs B., *Państwo Naród Kościół Biskup Juliusz Bursche a spory o protestantyzm w Polsce w latach 1917-39*, Bielsko-Biała 1998.
13. Kwaśniewski K., *Spoleczne rozumienie relacji kresów i terytorium narodowego*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, red. K. Handke, Warszawa 1997.
14. Ludgreen-Nielsen K., *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies the Great Powers and the Poles, 1918-1919*, Odense 1979.
15. *Nota Delegacji Polskiej na Konferencji Pokojowej do J. Cambona w sprawie zachodnich granic państwa polskiego*, [w:] *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały*, t. I., red. E. Bierzanek, J. Kukułka, Warszawa 1965.

⁴⁶ T. Stegner, *Ks. biskup Juliusz Bursche jako kontynuator idei pastora Leopolda Otto*, [w:] *Biskup Juliusz Bursche (1862–1942)*, dz. cyt., s. 9–12.

⁴⁷ *Memoriał Superintendenta Generalnego Warszawskiego Ewangelicko-Augsburskiego Okręgu Konsystorskiego Ks. Juliusza Burschego*, „Ewangelik” 1919, nr 4. s. 114.

16. Popławski J.L., *Pisma polityczne*, t. II, Kraków 1919.
17. „Poseł Ewangelicki” 1918, 1919.
18. Posiedzenia Kolegium zboru 1914-1933. Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbór 501.
19. Romer E., *Pamiętnik paryski, (1918-1919)*, Wrocław 1989.
20. Skierski S., *Kazanie wygłoszone w Kościele Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie w dniu 17 lutego 1918 r.*, [w:] *Ewangelicy w Niepodległej*, red. E. Józwiak, M. Karski, Warszawa 2018.
21. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. III, Warszawa 1961.
22. Stegner T., *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Otto*, Gdańsk 2000.
23. Stegner T., *Cieszyn-Warszawa. Kontakty środowisk ewangelickich ze Śląska Cieszyńskiego i Królestwa Polskiego*, [w:] *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*, red. R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek, Cieszyn 2010.
24. Stegner T., *Ks. biskup Juliusz Bursche jako kontynuator idei pastora Leopolda Otto*, [w:] *Biskup Juliusz Bursche (1862-1942)*, red. R. Czyż, D. Szczyпка, Wisła 2012.
25. Stegner T., *Lud polsko-ewangelicki. Mazurzy, Ślązacy, Serbołużyczanie, Słowińcy w myśli narodowej i religijnej polskich ewangelickich środowisk opiniotwórczych w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. M. Mroczo, Gdańsk 2001.
26. Szymeczek J., *Biskup Juliusz Bursche a sprawa Śląska po I wojnie światowej*, [w:] *Biskup Juliusz Bursche (1862-1942)*, red. R. Czyż, D. Szczyпка, Wisła 2012.
27. E. Szyszlak, *Kościoły luterzańskie na Śląsku Cieszyńskim w latach 1781-1945*, [w:] *Kościoły luterzańskie na ziemiach polskich (XVI-XX w.)*, t. II., *Pod zaborami i obcym panowaniem*, red. J. Kłaczko, Toruń 2012.
28. Wapiński R., *Kresy w polskiej myśli politycznej w XIX i XX wieku (do roku 1945)*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, red. K. Handke, Warszawa 1997.
29. Wegener T., *Juliusz Bursche, biskup w dobie przełomów*, Bielsko-Biała 2003.
30. Wrzeński W., *Odrodzenie państwa polskiego w 1918 roku a problem Prus Wschodnich*, [w:] W. 29. Wrzeński, *Między Królewcem, Warszawą, Berlinem a Londynem. Studia i szkice z dziejów XX wieku*, t. 2, Toruń 2001.

Prof. zw. dr hab. Tadeusz Stegner – Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Zajmuje się dziejami polskiej myśli politycznej, kwestiami narodowo-wyznaniowymi w Europie środkowo-wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem historii protestantyzmu na ziemiach polskich w XIX i XX w. oraz zagadnieniami życia codziennego i historii turystyki. Ma w swoim dorobku ponad 100 publikacji. Najważniejsze z nich: *Liberalowie Królestwa Polskiego 1904-1915*, Gdańsk 1990; *Polacy-ewangelicy w Królestwie Polskim 1815-1914*, Gdańsk 1992; *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Marcina Otto*, Gdańsk 2000; *Po słońce i wodę. Polscy letnicy nad Bałtykiem w XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, Gdańsk 2004 (współautor); *Ewangelicy ziem polskich XIX wieku. Sylwetki wybitnych postaci*, Gdańsk 2008. *Historia turystyki. Polska i świat*, Gdańsk 2016. Pod jego redakcją ukazało się kilkanaście zbiorów studiów. Jest członkiem Rady Muzeum przy Muzeum Miasta Gdyni i Rady Muzeum Sopotu. Pełnił przez 10 lat funkcję prezesa Gdańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego.